

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ Й ЕТНОЛОГІЇ ПІВНІЧНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ У МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЯХ

УДК 94(477)

Валентина БРЕГА
(Вишневець)

Володіння князів Вишневецьких у Лівобережній Україні в XVI–XVII століттях

Історія України XVI – першої половини XVII ст. тісно пов’язана з діяльністю декількох могутніх князівських родин – таких, як Острозькі, Жолкевські, Конєцпольські, Збараські, Чорторийські, Вишневецькі й інші. В цей період тривав процес формування великих магнатських землеволодінь, що були зосереджені в руках представників цих відомих династій.

Склавши присягу на вірність великому князю, пообіцявши брати участь у військових походах і обороняти державні кордони, князі володіли своїми отчинами “со всім правом та панством” [6, с. 66], тобто на княжому праві. Це дозволило знаті фактично формувати держави в державі з власною адміністрацією, податками, військовими повинностями тощо. Саме така держава Вишневецьких формувалася в XVI – першій половині XVII ст. на території Лівобережної України.

Князівська родина Вишневецьких займає поважне місце серед аристократичного прошарку Великого князівства Литовського, а згодом – і Речі Посполитої. Представники цієї династії відомі не лише як вправні воїни, але й як засновники міст, умілі адміністратори, невтомні колонізатори нових територій, дбайливі господарники.

Родинні землеволодіння князі Вишневецькі розширювали кількома шляхами. Отримавши від короля за віддану службу й військові заслуги в пожиттєве володіння окреме староство, князь міг передавати його у власність синам або близьким родичам. Таким чином навіть після смерті господаря земля залишалася у власності родини. Також, збільшити свої володіння, князі Вишневецькі могли скуповувати маєтки розорених шляхетських родин. На Лівобережжі так потрапили

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
Вип. 14(17)
КИЇВ
2012

до Вишневецьких землі князів Глинських і Довмонтів, збіднілих панів Байбузів. Отримували нові землі й у якості посагу, що також було вельми важливим джерелом збільшення території володінь у той час. Історії відомий ще один, але менш гуманний шлях розширення територій – самовільне захоплення сусідських земель шляхом наїздів.

Усі вищезгадані способи застосовувалися князями Вишневецькими для розширення власних володінь. За таким же прикладом формувалась “державна Вишневецьких” Задніпров’я в XVI – першій половині XVII ст. Безпосередню участь у цьому процесі брали наступні представники роду:

- Михайло Вишневецький, староста черкаський і канівський, каштелян брацлавський і київський, староста любецький;
- Олександр Вишневецький, староста черкаський і канівський;
- Михайло Вишневецький, староста овруцький;
- Раїна Могиляка-Вишневецька;
- Ярема Вишневецький, воєвода руський.

Михайло Олександрович Вишневецький був найстаршим сином речницького старости Олександра Михайловича Вишневецького та Катерини Скорутянки; був представником молодшої, королівської гілки князів Корибутів-Вишневецьких, двоюрідним братом Дмитра Івановича Вишневецького. В силу своїх політичних переконань і обіймання посади прикордонного старости, життя М.О. Вишневецького було досить бурхливим і насиченим. Він, очолюючи козацьку армію, ніс військову службу з охорони прикордонних міст і замків від нападів ворога. В 1550 р. разом із Яном Гербуртом і Сенявськими, князь Вишневецький брав участь у розгромі татарського війська, яке пустошило “Руські краї”. Організувавши козацьку дружину в 1557 р. М.О. Вишневецький воював із Лівонським орденом у Лівонії.

У Запорізькій Січі князь Михайло Вишневецький користувався неабияким авторитетом. Тому тодішній король Речі Посполитої Сигізмунд Август неодноразово звертався до князя Михайла з проханням бути посередником між козаками та Коронаю. Наприклад, Михайло Вишневецький був посередником у процесі примирення свого брата Дмитра з королем. Д. Вишневецький знаходився в урочищі Монастирському за 30 миль від Черкас і чекав охоронного листа від короля для повернення у свої володіння. Через його брата Михайла король і відправив листа, в якому містився дозвіл повернутися до королівського двору.

Князеві Михайлу Вишневецькому доручалося умовити супроводжуючих Дмитра Вишневецького козаків, які брали участь у нападі на Очаків, відправитися за жалування воювати у Лівонію і послати сукна у подарунок татарським (білгородським) козакам за участь у поході в Московію [2, с. 156–157]. 4 грудня 1559 р. за заслуги Михайла Вишневецького “*ot nie małohoczasu z młodosti lut swoich buduczyszczce w konoge naszej czupii*” король нагородив його староством черкаським і канівським. [9, с. 123].

Як староста дніпрових кресів, князь М. Вишневецький обороняє прикордонні землі Речі Посполитої, здійснює походи на московські землі. Князь був учасником низки битв із татарами – в 1560 р. на березі р. Псел, у 1563 р. в урочищі “Чигирин”, у 1565 р. брав участь в обороні Черкас.

Як хороший оратор і дипломат, Михайло Вишневецький брав участь у Люблінському сеймі 1569 року, де мова йшла про включення руських земель до складу Речі Посполи-

тої. Наслідком була модернізація системи оборони східних рубежів Русі. Колонізуючи Задніпров'я, князь у такий спосіб унеможлилював ворожі набіги на ці землі. Михайло Вишневецький опікувався спустошеними ще під час татаро-монгольської навали територіями, сприяв відновленню багатьох великих українських міст, зокрема Корсуня.

У 1579 р. Михайло Вишневецький разом із князем Костянтином Острозьким вторгся у межі Московського царства, спустошив Сіверщину, брав участь у здобутті Стародуба, Чернігова й інших фортець [8, с. 352]. За ці військові звитяги в 1580 р. його було іменовано каштеляном брацлавським. Після цього князь Михайло передає управління канівським і черкаським староством старшому синові Олександру, проте титул старости канівського і черкаського зберіг аж до смерті.

Привілеєм Стефана Баторія від 15 березня 1581 р. за заслуги в боротьбі з татарами і московською державою князю Михайлу Вишневецькому надається київське каштелянство. Через 2 роки той-таки король “za zasługi gycerskie przeciw nieprzyjacielowi naszemu moskiewskiemu” надає йому любецьке староство [9, с. 129].

Помер князь Михайло Олександрович Вишневецький 15 жовтня 1584 р. у Вишневці у віці 55-ти років, залишивши після себе трьох синів і двох доньок. Похований у Києво-Печерській лаврі.

Михайло Вишневецький був одним із перших магнатів, які почали успішно колонізувати Лівобережну Україну. Справу батька продовжив старший син Олександр, що брав участь у багатьох звитягах батька, проявив хоробрість і господарський хист.

Олександр Михайлович Вишневецький староста черкаський і канівський, староста корсунський, лоевський і любецький. Вперше згадується в документах у 1580 р., коли отримує привілей від короля Стефана Баторія на володіння староствами черкаським і канівським, що належали його батьку. В 1584 р. на прохання Олександра король “встановив закладення” міста в урочищі Корсунь, старостою якого і став князь. Але слід сказати, що формальну згоду короля Речі Посполитої на вибір місця й запровадження магдебурзького права отримав ще його батько Михайло Вишневецький. Цього ж року Олександр отримує староства любецьке і лоевське. Вже у 1591 р. в урочищі Лубни князь закладає місто Олександрів й отримує на нього магдебурзьке право. Проте, назва новоствореного Олександрова не прижилася, з часом воно стало іменуватись Лубнами (як і колишнє руське місто Лубни, що розташовувалося на цій території в X ст.). Через кілька років розбудови Лубни стало осередком задніпровської Вишневещини. Князь будує там замок із міцною фортифікацією, що вражав сучасників своїми масштабами.

Ще одне славне місто було закладено князем Олександром в урочищі Пирятин, яке князь назвав на честь батька – Михайлів. Ця назва також не прижилася, бо вже у XVII ст. місто згадується як Пирятин. Дуже скоро князь отримав магдебургію і для цього новоствореного міста. В 1589 р. Олександр Вишневецький будує фортецю на Замковій горі й закладає ще одне задніпровське місто – славнозвісний Чигирин, що так само швидко стає осередком нового староства.

Князь розширює кордони Вишневецьких шляхом купівлі нових територій. У 1589 р. він купує у Михайла Байбузи землі на Посуллі над річками Сула, Удай і Солониця, сплативши за них досить пристойну суму. М. Байбуза підрахував, що річний дохід від цих територій становив заледве 400 злотих, а князь не поскупився і сплатив М. Байбузі 5 тис. кіп литовських грошей.

За короткий час Олександр Вишневецькому вдалося значно розбудувати викуплені території, налагодити інфраструктуру. Потрібно зазначити, що за життя Михайла і Олександра Вишневецьких було зведено й відбудовано близько 30 міст і містечок у Лівобережній Україні, що стало поштовхом до економічного і культурного розвитку Східної України загалом.

Після смерті Олександра Вишневецького маєтності дістаються його рідному братові Михайлу Вишневецькому, старості овруцькому. Згідно документу від 13 листопада 1603 р. серед задніпровських володінь він отримує міста Олександрів (Лубни), Лукомль, Буромль, Сенчу, Снятин, Прилуки з приналежними до них хуторами. В 1613 р. князь Михайло захоплює “пустині Горошина та Сліпорода” на Полтавщині у гетьмана польного коронного Станіслава Жолкевського. З метою швидкого заселення нових територій князь приймає у свої володіння чужих підданих, про що свідчать численні скарги, які надходили до Трибуналу Коронного. Так, наприклад, лише в 1613 р. до суду надійшло 19 скарг на Михайла Вишневецького, які стосувалися Київського воеводства.

Не менше прославився Михайло Вишневецький у сфері оборони православ'я. Значний вплив на князя мала його дружина Раїна Могилянка та її двоюрідний брат, відомий український церковний та культурний діяч, Київський митрополит Петро Могила. Михайло належав до когорти останніх захисників православної віри серед магнатів Речі Посполитої. Листами від 6 серпня 1612 р. і 5 травня 1615 р. він дає розпорядження своєму підстарості, князеві Семенові Лико заснувати православні монастирі на Лівобережжі: Густинський (Прилуцький) Свято-Троїцький і Ладанський (Підгірський) Свято-Покровський. Після смерті князя в 1617 р. його вдова Раїна фундує також Мгарський Спасо-Преображенський монастир і щедро обдаровує його землями і правами.

Згідно постанови Люблінського трибуналу від 1618 р. задніпровські маєтності князя Михайла Вишневецького переходять його дружині Раїні Вишневецькій та їхнім дітям – Ієремії (Яреми) та Анні, до повноліття яких опікунами були Юрій і Костянтин Вишневецькі.

Під час малолітства єдиного сина Михайла Вишневецького – Яреми задніпрянські маєтки Вишневецьких стають об'єктами зазіхання з боку, головним чином, польської шляхти. В 1630–1640-х роках Ярема Вишневецький робить спроби повернути свої маєтки через суд, а коли це не вдається – силоміць. У 1641 р. він здійснює наїзд на м. Ромни, незаконно привласнене коронним надвірним маршалком Адамом Казановським. Судова справа між Казановським і Вишневецьким тривала декілька років і закінчилася перемогою останнього. Рішенням сеймового суду князю були повернуті незаконно захоплені Ромни та його волость [5, с. 86].

У 1643 р. Ярема Вишневецький захопив у городельського старости К. Харлезького Грайворон із селами, потім зайняв землі над річками Хоролом і Оржицею, де було засновано м. Хорол і кілька десятків сіл та містечок. У 1645 р. у вдови чернігівського каштеляна С. Козаковської було забрано села Дорогинку й Володиславівку за р. Удай. У 1646 р. семитисячний загін князя Яреми, озброєний гарматами, захопив у Олександра Конєцпольського Гадяч, Полтаву, Кременчук, Добрик, Краснопілля, Глинськ, Лютеньку, Зіньків, Олесне, Зикгмунтов й інші містечка [4, с. 105].

Одружившись із дочкою польського коронного канцлера Замоїського Гризельдою, в 1639 р. Ярема Вишневецький поселяється на своїх лівобережних землях, а Лубни укріплює як столичне місто. У своїй резиденції він будує розкішний палац на Замко-

вій горі, на схилах якої терасами був насаджений сад, прикрашений фонтанами, гротами, скульптурами. Прилегла до замку територія заселялася прибулою шляхтою. Вишневецький укріплює також бернардинський монастир, будує костюл св. Михайла на честь свого новонародженого сина, майбутнього короля Польщі.

Зміцнює Вишневецький і саме місто. В 1641 р. в Лубнах налічувалося 2646 господарств і 40 млинів. Він затверджує цеховий лад лубенських ремісників. У своєму листі, затверджуючи 1635 р. за Прилуками право на цехове облаштування, Ярема Вишневецький пише: “такоже права й вольности надаю, як месту столичному Лубням ... вольно им цехмистров из братии своей, кого пожела-ют, избрать й оному быть во всем послушным, канунов два, как водится между ремесленниками, на год рассытить й на их пожиток обратить”. Лубни були одним із найбільших українських міст того часу.

Загалом, станом на середину 40-х років XVII ст. князь Ієремія Вишневецький, який підписувався як “князь на Вишневці і Лубнах” [1, с. 215], восвода руський (з 1646 р.), зосередив у своїх руках колосальні маєтки на Задніпров’ї на річках Сулі, Пслу, Удаю та Ворсклі зі столицею своїх володінь у Лубнах. Усього в його підпорядкуванні нараховувалося 53 міста і містечка. На території Задніпров’я Вишневецьких проживало 288 тис. підданих князя, які щороку сплачували 1 млн. 200 тис злотих чиншу. Яремі Вишневецькому вдалося осадити на Задніпров’ї до 18 округ з підданським населенням понад 4,5 тис. осіб, яке підпорядковувалося слугам-васалам, зобов’язаним, у свою чергу, збройно чи іншою службою князю [6, с. 252].

Отже, протягом XVI – початку XVII ст. завдяки військовому, адміністративному, дипломатичному та господарському таланту князям Вишневецьким вдалося значно розширити свої володіння й створити фактично власну державу на Українському Лівобережжі, що отримала назву Вишневещина – “державу в державі”, що займала більшу частину сучасної Східної України.

Джерела та література

1. Акти Московского государства. – СПб., 1894. – Т. II.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные “Археографической Комиссией”. – СПб. : В типографии Эд. Праца, 1865. – Т. II. – 288 с.
3. *Лазаревский А.* Лубенщина и князя Вишневецкие / Лазаревский А. // Киевская старина. – 1896. – №2. – С.334–357.
4. *Мельник Л.* Князь Ярема Вишневецький / Л. Мельник // Київська старовина. – 1994. – № 2. – С. 34–37.
5. *Николайчик Ф.* Материалы по истории землевладений князей Вишневецьких на Левобережной Украине / Ф.Николайчик. – К. : В типографии Т.Г.Мандайдера, 1901. – 94 с.
6. *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XVI – до середини XVII (Волинь і Центральна Україна) / Н. Яковенко. – К., 2008. – 470 с.
7. *Chamanska I.* Wisniowiec / I. Chamanska. – Poznan, 2007. – 553 s.
8. *Niesiecki K.* Herbarz Polski / K. Niesiecki : Wyd. J.N. Bobrowicz. – Т. IX. – Lipsk, 1842. – 468 s.
9. *Pulaski K.* Książęta Wisniowiec w XVI w. / K. Pułaski // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwow, 1877. – R. V. – Zeszyt 1. – S. 59–80; Zeszyt 2. – S. 122–135.
10. *Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku / J. Wolff. – Warszawa, 1895. – 698 s.

Брега В.В. Володіння князів Вишневецьких на Лівобережній Україні в XVI–XVII століттях

У статті досліджуються основні шляхи та особливості формування володінь князів Вишневецьких на території Лівобережної України в рамках соціально-економічного розвитку Речі Посполитої XVI–XVII ст. Розглядаються представники роду Вишневецьких, які брали безпосередню участь у процесі становлення та розвитку “Задніпровської Вишневещини”.

Ключові слова: держава, Вишневецькі, князь, місто, володіння, кордони, козаки, Задніпров'я, Лівобережна Україна.

Брега В.В. Владение князей Вишневецких на Левобережной Украине в XVI–XVII веках

В статье исследуются основные пути и особенности формирования владений князей Вишневецких на территории Левобережной Украины в рамках социально-экономического развития Речи Посполитой XVI–XVII вв. Рассматриваются представители рода Вишневецких, которые принимали непосредственное участие в процессе становления и развития “Заднепровской Вишневецчины”.

Ключевые слова: государство, Вишневецкие, князь, город, владение, границы, казаки, Заднепровье, Левобережная Украина.

Brega V.V. The possessions of princes Vyshnevetsky on the Left-Bank Ukraine in 16–17 centuries

The article deal with main ways and features of organization Princes Vyshnevetsky' possessions on the territory of Left-Bank Ukraine within socio-economic development of Polish-Lithuanian Commonwealth (Rich Pospolita) in XVI–XVII centuries. The author considers representatives of the clan Vyshnevetsky, which took part in process of formation and development of “Zadniprovskaya Vyshnevechyna”.

Key words: state, Vyshnevetskies, prince, town, possession, frontier, cossacs, Zadniprovya, Left-Bank Ukraine.

[надійшло до редакції: 27.06.2012 р.]

УДК 323.1:325.454:94(477.5)

Григорий КОНДРАТЮК
(Симферополь)

Национальные отношения на Левобережной Украине и Крыму в контексте политики коренизации (20-е – начало 30-х гг. XX в.)

Национальная политика в условиях современной Украины приобретает всё большее значение как фактор стабилизации общества. Этнополитика должна приобрести новые черты, в условиях вызовов с которыми приходится сталкиваться Украине. Национальная политика будет успешной в том случае, когда будут учтены региональные особенности нашей страны. Они отличаются в Крыму, Закарпатье и Буковине, Слобожанщине.

Выработка концепции национальной политики должна базироваться в т.ч. на опыте её осуществления в СССР, достижений и просчётов курса коренизации.

Задача настоящей работы заключается в том, чтобы провести сравнительный анализ национальной политики в УССР и Крымской АССР в междувоенный период, характера межнациональных отношений на Крымском полуострове и в Левобережной Украине.

Историография вопроса уходит в само междувоенное двадцатилетие. Необходимо отметить, что изучение статуса различных национальных групп, элементов этнополитики, взаимоотношений различных этносов было начато ещё в 1920–1930-х гг. Это работы Е.Д. Кантора, В. Глебова, Б. Александровна, И. Левина [1]. Авторы этих работ – преимущественно партийные руководители, причастные к реализации национальной